

ההגהה כדרך לימוד במשנת הב"ח

ההיכרות הראשונה של כל צורב צעיר עם משנתו של רבינו יואל בן רבי שמואל סירקיש, המכונה על שם פירושו על הטור – 'הב"ח', הינה בדרך כלל דרך הגהותיו. מסכת הגהותיו של הב"ח כוללת הגהות על הש"ס ועל פירושי רש"י והתוספות. בחלק ממסכתות הש"ס קיימות הגהות גם על פסקי תוספות. הב"ח כתב גם הגהות על פירוש הרא"ש, הרי"ף, חלק מסדרי המשניות ומפרשיהן וכן על מדרש רבא. המפורסמות ביותר הינן הגהותיו על הש"ס שהפכו החל מ'דפוס וילנא – תרי"ט' לחלק בלתי נפרד מצורת הדף של התלמוד הבבלי¹, ושפר עליהם גורלם יותר מאשר הגהות אחרות המופיעות רק בסוף המסכת (הגהות המהרש"ל למשל, מופיעות גם במהדורות ימינו בסוף המסכת לצד חידושי בחיבורו 'חכמת שלמה'²).

דרכו של הב"ח כמגיה ניכרת גם בחיבוריו שעיקרם אינן הגהות, כמו למשל בחיבורו הגדול על הטור - 'בית חדש' - וכך גם בתשובותיו הישנות והחדשות. רגישותו הבולטת לתיקוני לשון וחתירתו לזיקוק הנוסח היו חלק מאופיו והם ניכרים מאוד בדרך לימודו. מו"ל ספר ביאורי הב"ח לספר 'פרדס רימונים' לרמ"ק מציין בהקדמתו, כי זיהוי כתב היד ושיוכו לב"ח התאפשר בין השאר תודות להגהות המשולבות בתוך הפירוש, הן וסגנון. הב"ח נמנה בין המגיהים הגדולים של שנות מהפכת הדפוס והתפשטותה, מהפכה שהגדילה בדרכה את השגיאה והשיבוש בנוסחאות הספרים³.

ההגהות בעיני המגיה

טרם אגש לנקודה אותה ברצוני להציג במאמר זה – אפשרות השימוש בהגהה כדרך לימוד – אבקש לנסות לבחון בקצרה כיצד נתפסה ההגהה בעיני הב"ח עצמו ובאיזו מידה אכן ביקש לקבוע מסמרות בהגהותיו.

בהקדמת פירושו על הטור (הקדמה לאו"ח וחו"מ) מפרט הב"ח את מטרות חיבוריו. הוא מונה את מטרותו לבאר ולפרש את דברי הטור בעצמו (מעבר למה שהרחיב ה'בית יוסף' אליבא דהלכתא); ליישב מה שקשה לדעתו על פסקי הטור; לבאר דברי הבית יוסף במקום שצריכים ביאור; לפרש בדרך אחרת

¹ באופן חלקי החלו הגהות הב"ח להידפס על הדף כבר בדפוס פיורדא תקפ"ט, אולם רק בדפוס וילנא-הוראדנא תרי"ט הן הופיעו בשלמותן על כל מסכתות הש"ס. 'מאמר על הדפסת התלמוד', ירושלים תשי"ב, עמ' 134.

² לסקירה אודות השתלשלות הגהות הב"ח ופרסומם: עיין שפיגל, עמודים, הגהות ומגיהים, אונ' בר אילן תשנ"ו, פרק עשירי

³ התייחסות מעניינת לאופי מגיה התקופה שלאחר מהפכת הדפוס, ראה בהקדמת ספר 'פאת השולחן' לר' ישראל משקלוב, שם הוא מליץ טוב על הגהותיו של רבו הגר"א בהקשר לאתגרי מהפכת הדפוס.

מקומות בהם קשה על הבית יוסף, ובנוסף לכל אלו הוא מצהיר על שאיפתו 'לבאר הסתומות מצד שינוי הנוסחאות שנמצאו בספר זה' (כלומר, בספר הטור). ההגהה וביאור שינויי הנוסחאות נמנים אפוא בשורה אחת עם שאר המטרות שהב"ח הציב לנגד עיניו בפירוש על הטור שכה השתוקק להדפיס⁴.

לצד החשיבות והרצינות שהב"ח ייחס להגהה, ראוי לנסות לבחון מה סבר הב"ח בנוגע להיתר ולרשות להגיה טקסטים תלמודיים ואחרים. רבות נכתב אודות שאלה חשובה זו, כשבראש המוזכר בפי כל ניצב איסורו של רבינו תם ב'ספר הישר' על ההגהה שלא בדרך הראויה. תורף איסורו של ר"ת מנוסח על ידו כדלהלן⁵:

ספר הישר קראתי בשם את הספר, יען כל פקודי כל ישרתי בו שמועות הראשונות וגירסות הספרים אשר מעולם. כי ראיתם שותים מים הרעים לקראת מגיהי ספרים בלי שכר תרומת הלשכה ואיש לזרועו היו, כי הזריז היה משובח. ואע"ג דלט רבינו גרשום מאור הגולה כל דמשבש תלמוד הכי והכי תהוי לא נמנעו מלשבש. ... ולא די להם בגרסות הנראין פירוש לשבש כי אם דברי האמוראין והתנאין עצמן, ולא יתכן כן לכל יראי השם. ... והדין נותן אם לא ידע אדם הלכה יכתוב פתרונו לפי ראות עיניו אם ירצה, אך בספרים אל ימחק, שדברי תורה עניינם במקומן ועשירים במקום אחר, ואם דבר ריק ממנו הוא ריק.

הב"ח עצמו⁶ מזכיר את דבר האיסור של רבינו תם ומצדד בעדו:

ומ"ש ונוהגין לומר בספרד משנת פרק אחד וכו', פירוש לאחר שגמרו התפלה ואמרו קדיש לומדים משנה פרק אחד ממסכת שבת ומתחילין מפרק קמא ואחר כך פרק ב' וכו', וכן בכל שבת ושבת פרק אחד עד סוף המסכתא, ואחר כך חוזרין ומתחילין מפרק קמא דשבת או מתחילין ממסכתא אחרת כפי מנהגם. וראיתי דיש מגיהים משנת פרקי אבות משום דבסימן רצ"ב כתב רבינו דבספרד אומרים אותה בשחרית, ואין נראה להגיה הספרים בכדי מטעם סברא אם לא מצא כן הנוסחא בספרים ישנים וכבר החרים ר"ת על זה, ועוד דיש לדחות סברא זו מכמה טעמים ואין להאריך בזה.

ציודו של הב"ח בעד איסורו של ר"ת מעוררת את השאלה, כיצד עולה דרך הגהתו המובהקת של הב"ח בקנה אחד עם איסורו של ר"ת?

בעקבות תהיה זו היו שהסיקו כי הגהותיו של הב"ח אכן לא נועדו אלא לתועלת התלמידים, 'כדי שהתלמידים ירוצו בלימודם ולא יתעכבו על קושי הלשון. אך לא התכוון כלל ועיקר להגיה, היינו למחוק

⁴ על ההערכה הגדולה שייחס הב"ח לפירושו על הטור ראה בהקדמת בנו ר' הירץ לטור או"ח: ...'וכל מגמתו ושאלתו מאתו יתברך ויתעלה היה כל הימים, שיניח לו משנאיו אשר עליו קמים, יחזקהו ויחיהו בנעימים, עד אשר יגמור להדפיס ספריו הרבים והעצומים... מה שעלי ציוה והורה, כשהיה בדעתו לילך לארץ הקדושה והטהורה, השביע אותי שבועה חמורה שלא לנגוע מהונו אפילו כחוט השערה, עד אשר ידפסו הספר עד גמירא'...

⁵ הציטוט על פי המופיע בספרו של שפיגל, שם, עמ' 117.

⁶ טור או"ח סי' רפו, א

מה שכתוב ולהוסיף מה שתיקן⁷. דעה זו אף שהסיפא שלה נראית נכונה, כפי שיובהר בהמשך דבריניו, הרישא קשה להתקבל, מאחר וכפי שכבר ציינו לעיל, ההגהה אינה מאפיינת רק את ההגהות שכתב הב"ח בשולי ספריו, אלא גם את חיבורו 'בית חדש' שכה טרח להדפיס עוד בחייו. להגהותיו הכלולות בפירושו על הטור משמעויות הלכה למעשה, ובלתי מתקבל על הדעת להגדיר את מטרתן לתועלת התלמידים בלבד ולמען לא יתעכבו על קושי הלשון.

אחרים רצו להוכיח מכאן שהגהותיו של הב"ח מקורן בכתבי יד ישנים, ומשכך אין הן מתנגדות לאיסורו של ר"ת המתייחס בעיקר להגהות מן הסברא. גישה זו לובנה גם היא שוב ושוב במקורות שונים⁸ והמסקנה הכללית שוללת אותה ומצביעה על מגמה מעורבת בהגהות הב"ח – הב"ח הגיה הן מתוך כת"י ונוסחאות ישנים והן מתוך הסברא. מאחר ומסקנה זו תורמת לדבריניו בהמשך המאמר, נבקש להתייחס אליה בפירוט זוטא.

אין כל ספק שחלק ניכר מהגהותיו מקורן בכתבי יד ונוסחאות ישנים של הספרים אותם הגיה. רבים מהגהותיו אכן מופיעות תחת הפתיח 'ס"א' (=ספרים אחרים). ועוד לדוגמא: בפירוש הב"ח הוא מציין⁹ 'וכן נמצא בפירוש רש"י כתיבת יד בפרק כל כתיב'. להצגת דוגמא מובהקת עוד יותר נציין את הגהתו במס' בבא בתרא¹⁰, שם הוא מוסיף 'דיבור' שלם בפירוש הרשב"ם מבלי לציין את מקורה, ואילו ב'הגהות וציונים' שהתווספו במהדורת 'עוז והדר' צויין שמקורו של 'דיבור' זה בדפוסים ישנים. הגהה זו מצביעה על כך, כי גם כשהב"ח הגיה מתוך נוסחאות ישנים, לא תמיד מצא בהכרח לנכון לציין זאת¹¹.

גם בתשובות הב"ח אנו מוצאים הגהות מתוך כת"י, כמו למשל: '...שטעות המדפיסים הוא וצ"ל י"ז ימים, וכן איתא בנוסח ישן ירושלמי בהדיא שבעה עשר ימים'¹². הגהותיו הארוכות של הב"ח בתחילת פרק שני של מס' חגיגה, יכולות גם הן להעיד על דרך הגהתו מתוך נוסחאות שונים, ואכן הגהותיו שם מבוססות בעיקרן על נוסחת התלמוד שעמד לפני בעל 'עין יעקב'¹³.

מאידך גיסא ניתן בהחלט לגלות כי הב"ח לא היסס להגיה גם מתוך הסברא, ולא בחיבורי הגהותיו בלבד אלא גם בפירושו על הטור, כמו למשל: 'נראה לי שטעות סופר הוא וצריך לומר שהתפילין

⁷ ע"י וייס, מגדים חדשים, עמ' רנב

⁸ מקורות אחדים מופיעים אצל שפיגל, עמודים, שם, עמ' 327; דברים דומים כתב רבי נתן גשטטר זצ"ל: 'קרוב לודאי כי היו ברשותו כתבי יד ממהדורות ישנות ועל פיהם הגיה' (חודש בחדשו, ניסן תשסו, עמ' א).

⁹ או"ח סי' ב, ב

¹⁰ פרק חזקת הבתים, הגהות הב"ח אות ה'

¹¹ מעניין להשוות זאת עם הגהתו במס' ב"ק דף נ. אותיות א-ב. אותן הגהות מופיעות גם בפירוש הב"ח לטור חו"מ סי' ת"י סק"ה, אלא שבפירושו על הטור הוא מרחיב אודות מקור ההגהה ומציין 'אכן בספרים ישנים כתוב'. יתכן שבספר שעמד להידפס מצא הב"ח לנכון להרחיב יותר אודות מקור ההגהה מתוך חשיבות לדברים היורדים לדפוס.

¹² שו"ת הב"ח החדשות, סי' סג

¹³ דיון מרתק על הגהת ב"ח אחת לעומת גירסאות רבות אחרות באותה סוגיא, והוכחה על התחקותו של הב"ח אחר נוסחים ישנים, ראה מאמרו של ר' אריה כץ בסוגיית 'מבריה חוב' ודעת המרדכי בשיטת רבינו תם, קובץ המעין, גליון 215, תשרי תשעז

וכו'¹⁴. דוגמא נוספת: ... 'וניכרים דברי אמת שטעות נפל בדפוס, וצריך להגיה עובר במקום אובד'¹⁵. וכך גם: 'ולבי אומר לי דטעות סופרים איכא כאן והשורה נתהפכה וצריך להגיה בלשון זה'¹⁶. מהגהות אלו ואחרות ניכר בעליל שמתוך הסברא נכתבו. היו שהסיקו זאת גם מתוך העובדה כי לרוב הגהותיו לא יתכן שהיו לו לב"ח כתבי יד ונוסחאות רבים כל כך. בין כך ובין כך ברור למדי כי הב"ח לא נמנע מלהגיה מתוך הסברא, ועדיין לא ראה בכך סתירה לאיסורו של רבינו תם.

לכן מסתבר מאוד ההסבר המנומק והמדויק היטב בדברי ר"ת שהוזכרו לעיל: 'זהדין נותן אם לא ידע אדם הלכה יכתוב פתרונו לפי ראות עיניו אם ירצה, אך בספרים אל ימחק וכו''. הסבר זה גורס כי איסור ר"ת מתייחס בעיקר לאלו המתקנים בתוך הספר תוך מחיקת הנוסח הישן ומונעים בכך אפשרות עתידית לבחון שוב את הטקסט על פי הנוסח הישן, וכפי שמתייחס ר"ת עצמו להגהותיו של זקנו רש"י: 'כי גם ר' שלמה אם הגיה הגירסא – בפירושו הגיה, אבל בספרו לא הגיה... אשר לא מלאו לבו לעשות כן'¹⁷. אפשר אם כן שגם הב"ח בדרכי הגהתו, גם במקומות בהם נגזרו מתוכן הכרעות הלכתיות, הציג אמנם את גרסתו באופן חד משמעי, אך מבלי למחוק את הנוסח הישן. הדורות הבאים יוכלו תמיד לבחון מחדש את ההכרעות הנגזרות מתוך הנוסח שזוקק על ידו.

דרכו של הב"ח כמגיה, ועוד יותר – היותו מגיה מסברא, מנחה אותנו לראות את ההגהה כדרך לימוד, יחודית ללמדן בעל אופי מגיה. כך בנוגע לב"ח, וכך, כנראה, בנוגע לפוסקים-מגיהים אחרים, וכפי שיובהר להלן.

ההגהה כדרך לימוד

בבסיסה משמשת ההגהה לליטוש לשוני, לעידון האסתטיקה של המילה הכתובה ולתיקון חוויית הקריאה. אין ספק כי לכל מגיה באשר הוא רגישות מיוחדת לטעויות ולשגיאות במילה הכתובה. אולם המגמה הערכית יותר שעומדת מול עיניו של המגיה בטקסטים תלמודיים והלכתיים, בהם ובמפרשיהם, הינה זיקוק הטקסט משגיאות שנפלו בו במשך הזמן וחתירה לנוסחו הראשוני. ככל שמדובר בטקסט קאנוני, להגהה חשיבות גדולה יותר, שכן הגהה קלה בטקסט מסוג זה יכולה להשפיע על תילי תילים של פרשנויות שנאמרו ונכתבו אודות טקסט זה. ההגהה יכולה לעקור מחלוקות מיסודן או לחילופין ליצור אותן, וכמובן יכולתה להשפיע על הכרעות הלכתיות הנגזרות מטקסט זה. משמעותה של הגהה תלמודית והלכתית היא הניצבת מול עיניו של המגיה, ומהוה גורם מכריע כשהוא ניגש לערוך הגהה כלשהי. המגיה מתעורר להגיה בדרך כלל כשהוא נתקל בבעיה לשונית, אך בבואו לתקן ולהגיה טקסט תלמודי עליו לקחת בחשבון את מלוא משמעות ההגהה על כל השלכותיה האמורות לעיל.

¹⁴ או"ח סי' רמ, א

¹⁵ יו"ד סי' קסא, ג

¹⁶ יו"ד, סי' קצג אות א

¹⁷ מקורות שונים להסבר נפוץ זה באיסור ר"ת, ראה שפיגל, עמודים, עמ' 122. דעה זו עולה מפוסקים נוספים, ועי' בהקדמת פירוש המהרש"א למס' ברכות.

מעבר להיבט הפשוט והבסיסי הנ"ל, אני רוצה למקד מבט על רובד עמוק יותר של ההגהה בטקסט קאנוני מעולם התלמוד וההלכה, והוא תפיסת ההגהה כדרך לימוד.

דרכים שונות קיימות בידי הלמדן או הפוסק בבואם לנתח את הסוגיא אשר לפניהם, וההגהה אף היא אחת מהם. בלימוד הסוגיא מנסה הלמדן לקרוא היטב את המילים, להבין את משמעותם, לבדוק את הקשרי הסוגיא, ללמוד פרשנויות שנכתבו אודותיה, לערוך השוואות עם סוגיות מקבילות, ועוד ועוד, אך כשמדובר בלומד בעל אופי מגיה, אזי בנוסף לכל אלו הוא בוחן את הסוגיא דרך תקינות נוסחה. כשהחכם-המגיה מתקשה בהבנת הסוגיא, במקביל לניסיונו בכל דרכי הלימוד העומדים לרשותו, הוא יתהה אינסטינקטיבית בינו לבין עצמו האם הטקסט שלפניו נכון ומזוקק. אין ספק כי קריאת טקסט תלמודי תחת מסגרת זו דורשת זהירות יתירה ואינה מתאימה לכל לומד באשר הוא, אך היא ודאי קיימת בעולמם של תלמידי חכמים שההגהה היא נר לרגלם ומהווה חלק בלתי נפרד מדרך קריאתם את הטקסט. אפשר שגם אצלם לא תהיה זו הדרך הראשונה והעיקרית לפתירת שאלות בסוגיא הנלמדת, אך היא בודאי קיימת בין מכלול הדרכים העומדים לפנייהם בדרך הלימוד.

היבט זה במשמעותה של ההגהה עולה יפה מתוך העיון במשנתו של הב"ח ובדרכי הגהתו. גדולתו וחכמתו של הב"ח מתבטאת בדרך לימודו, במכלול חידושי, בשלל חיבוריו ובהיקף כתיבתו, אך בתוך כל אלו ניתן להבחין כיצד לעיתים הוא פותר שאלות גדולות שפרשנים אחרים התחבטו בהן, באבחנת הגהה אחת. ניכר בהחלט שההגהה היתה חשובה בעיניו לא רק לייפוי המילה הכתובה וזיקוק הטקסט הקאנוני, אלא גם כמסגרת נוספת לבחינת טקסטים תלמודיים והלכתיים. המסקנה שהצגנו לעיל על כך שהב"ח הגיה גם מסברא ולא רק מתוך כת"י והשוואות לנוסחאות נוספות מחזקת את התפיסה הזו – ראייתו את ההגהה כדרך לימוד נוספת. להמחשת הדברים נציג שני דוגמאות שיש בהן כדי ללמד על הכלל, ישמע חכם ויוסיף לקח.

דוגמא א' – דיבור המתחיל של רש"י

בסוגיית חובת הקריאה והכוונה בפרשות קריאת שמע, מופיעות השורות הבאות במסכת ברכות דף י"ג ע"ב:

תניא אידך: והיו - שלא יקרא למפרע, על לבבך - רב זוטרא אומר: עד כאן מצות כוונה, מכאן ואילך מצות קריאה; רבי יאשיה אומר: עד כאן מצות קריאה, מכאן ואילך מצות כוונה.

מאי שנא מכאן ואילך מצות קריאה דכתיב לדבר בם, הכא נמי הא כתיב ודברת בם? ! הכי קאמר: עד כאן מצות כוונה וקריאה, מכאן ואילך קריאה בלא כוונה. ומאי שנא עד כאן מצות כוונה וקריאה דכתיב על לבבך, ודברת בם, התם נמי הא כתיב על לבבכם, לדבר בם? ! ההוא מבעי ליה לכדרכי יצחק, דאמר ושמעתם את דברי אלה - צריכה שתהא שימה כנגד הלב.

אמר מר, רבי יאשיה אומר: עד כאן מצות קריאה, מכאן ואילך מצות כוונה. מאי שנא מכאן ואילך מצות כוונה משום דכתיב על לבבכם, הכא נמי הא כתיב על לבבך? ! הכי קאמר: עד כאן מצות

קריאה וכוונה, מכאן ואילך כוונה בלא קריאה. ומאי שנא עד כאן מצות קריאה וכוונה דכתיב על לבבך ודברת בס, התם נמי הא כתיב על לבבכם לדבר בס? ! ההוא בדברי תורה כתיב, והכי קאמר רחמנא: אגמירו בנייכו תורה כי היכי דליגרסו בהו.

ברש"י ד"ה א"ר יאשיה עד כאן פירש: פרק ראשון. דברי רש"י באים לפרש את מילות הגמ' 'עד כאן', ועל כך מפרש רש"י שהכוונה עד סוף פרק ראשון של קריאת שמע.

אלא שמתעוררת השאלה אודות מילות 'דיבור המתחיל' של רש"י. הן גם ר' זוטרא וגם ר' יאשיה הזכירו בדבריהם את המילים 'עד כאן', מדוע אפוא מצא רש"י לנכון לפרש מילים אלו דוקא בהקשר לשיטתו של ר' יאשיה?

עמד על שאלה זו ה'פני יהושע' ופירש, כי רש"י מצא לנכון לפרש זאת דוקא בהקשר לשיטתו של ר' יאשיה, שכן רק בהקשר לשיטתו לא ניתן להסביר את המילים 'עד כאן' בדרך אחרת. לא כן בשיטתו של ר' זוטרא, בה ניתן להסביר (לפחות למסקנת הגמ') כי כוונת המילים 'עד כאן' נסובים על שני הפסוקים הראשונים של ק"ש בלבד. על פי אילוף זה, הוסיף הפנ"י לבאר ביתר הרחבה את שיטתו של ר' יאשיה, ואין כאן המקום להאריך, יעויינו שם אורך דבריו.

הב"ח בהגהותיו הבחין כנראה אף הוא בתימה זו אודות 'דיבור המתחיל' של רש"י, אך פתר אותה במילים ספורות: 'ותיבת א"ר יאשיה נמחק', כלומר, ביאורו של רש"י מתייחס למילים 'עד כאן' המופיעות הן בשיטתו של ר' זוטרא והן בשיטתו של ר' יאשיה. את שפתר הפנ"י בדרך מיוחדת ומפולפלת, פתר הב"ח באמצעות הגהה קלה. הגהתו של הב"ח אינה מתנגדת לביאורו של הפנ"י בסוגיא, אך היא פותרת את אותה השאלה דרך מסננת 'המגיה'.

דוגמא ב' – הגהת מילה אחת

תלמוד בבלי מסכת נדה דף ג עמוד ב:

איתמר: קופה שנשתמשו בה טהרות בזוית זו ונמצא שרץ בזוית אחרת. חזקיה אמר: טהרות הראשונות טהורות. רבי יוחנן אמר: טהרות הראשונות טמאות. והא שמאי והלל מודו בקופה דטהרות הראשונות טמאות? כי מודו שמאי והלל - בקופה שיש לה שולים, כי פליגי חזקיה ורבי יוחנן - בקופה שאין לה שולים. אין לה שולים - מ"ט דר' יוחנן? אין לה שולים ויש לה אוגנים. והתניא המדלה עשרה דליים מים בזה אחר זה ונמצא שרץ באחד מהן - הוא טמא וכולן טהורין. ואמר ריש לקיש משום רבי ינאי: לא שנו אלא שאין לה אוגנים, אבל יש לה אוגנים - כולן טמאין; לימא חזקיה לית ליה דר' ינאי? מיא - שרקי, פירי - לא שרקי; אי נמי: מיא - לא קפיד עלייהו, פירי - קפיד עלייהו.

תוס' בד"ה 'והתניא' עמדו על כך, מדוע הקשתה הגמ' מברייתא ולא ממשנה, שכן משנה דומה קיימת במסכת טהרות, וכה הם דבריהם:

הקשה הר"ר מנחם אמאי לא מייתי מתניתין דטהרות פ"ד (מ"ד) דתנן המדלה י' דליים ונמצא שרץ בא' מהן הוא טמא וכולן טהורין. וי"ל דהתם לא קתני זה אחר זה ואיכא למימר דמיירי כשמדלה שם י' דליים והם כולם יחד בבור והעשירי שהגביה נמצא בו שרץ ולא ידעין כשהיה השרץ על המים בבור אם בשאר דליים נגע בעודן בבור והוי ספק טומאה צפה על פני המים דטהור אף ברה"ר כדאיתא בסוף נזיר (דף סד.). ואין חילוק בין יש לה אוגנים בין אין לה אוגנים. אי נמי לא קתני מים במתניתין ואיכא למימר דמיירי בבור שיש בו יין ושמן וקמ"ל דט' דליים הראשונים טהורים ולא אמרינן שהשרץ היה תחלה בבור וטימא הכל אלא אמרינן דבדלי זה אחרון נפל תחלה בעודו ריקן וכשדלאו לבור לבסוף הוא טמא ומטמא כל מה שבבור אבל שאר דליים הראשונים טהורים.

כפי שניתן לראות, תוס' מתרצים את שאלתם בשני דרכים שכל אחת מהן מחדשת 'חילוק' חדש בסוגיית הגמ'. ה"ח לעומת זאת עמד כנראה אף הוא על שאלת התוס' ובדרכו הוא מתרצה בהגהת מילה אחת – 'והתני'. כלומר, קושיית הגמ' אכן מתייחסת לאותה משנה במסכת טהרות ושוב אין צורך בכל חילוק שהוא.

דוגמא זו חזקה מקודמתה, שכן על פי הגהה זו יש לתהות על השינויים בין נוסחת המשנה/הברייתא המופיעים בסוגייתנו לבין נוסח המשנה במסכת טהרות. שינויים אלו הם שהיו לעזר בידי התוס' בתירוץ לשאלה זו, ואילו ה"ח התעלם מהם לכאורה¹⁸ ותחת תירוץ מחודשים בחר בהגהתו כתירוץ לשאלה זו.

היחס להגהה בהתאם למשמעותה הלמדנית

היחס להגהות ה"ח כדרך לימוד מחייבת יחס והערכה שונים של הלומד כלפי ההגהות. שוב אין מדובר בדקדוקי סופרים גרידא, כי יתכן ומהלך למדני לפנינו, מהלך המנסה לפתור דרכה של סוגיא דרך ההגהה. אין ספק כי גישה זו דורשת שימת לב יתירה, שתנסה לברר מה ביקש רבינו ה"ח בהגהה הנלמדת. מאידך גיסא, אם בהגהה מסוימת כוונת ה"ח היתה לפתור שאלה או לסלול מהלך, הרי שעל הלומד לנסות להבין גם את מהלך הסוגיא על פי הגירסאות האחרות ומה אומרים הפרשנים האחרים בסוגיא זו. מה שברור שגדול כוחו של החכם המגיה מזה שאינו מגיה, בכך שיש בידו דרך נוספת ללימוד סוגיא, פלטפורמה יחודית משלו לבחינת הטקסט התלמודי ומסקנותיו, דרך ליבון סוגיא שקרובה יותר למהלך של 'הכי קאמר' מאשר למהלך של 'מיתבי'.

¹⁸ אלא אם כן נגלה שנוסח אחר היתה לעיני ה"ח במשנה זו.

ביבליוגרפיה :

מקורות ראשוניים וספרות תורנית

- טור אורח חיים, הוצ' מוסדות שירת דבורה, ירושלים תשנ"ג
- ר' יואל סירקיס, ביאורי הב"ח לפרדס רימונים, מכון מנחת ישראל, ירושלים תשנ"ט
- ר' יעקב יהושע פלק, פני יהושע, הוצ' וגשל, ירושלים תשמו
- ר' ישראל משקלוב, פאת השולחן, ירושלים תרע"א
- ר' יואל סירקיס, חידושי הב"ח על הש"ס, הוצ' עוז והדר, ירושלים תשס"ז

ספרות מחקר

- טשרנוביץ, ר' חיים, תולדות הפוסקים, כרך ג', פרק הב"ח, ניו יורק תש"ז
- מירסקי, שמואל ק., בין שקיעה לזריחה, הוצ' סורא, ניו יורק תשי"א, הפרק על הב"ח
- רבינוביץ, ר' רפאל נתן נטע, מאמר על הדפסת התלמוד, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ב
- שפיגל, פרופ' יעקב שמואל, עמודים בתולדות הספר העברי, הגהות ומגיהים, אונ' בר אילן תשנ"ו
- סירקיס, פנחס, ספר הב"ח, ת"א תשמ"ד
- וייס, דוד יואל, מגדים חדשים, ירושלים תשמ"ט
- אנצ' תלמודית, כרך ח, ערך 'הגהה'
- לויפר, יעקב, משונצינו ועד וילנא, הוצ' המודיע, ירושלים תשע"ב
- כץ, אריה, 'מבריה חוב – דעת המרדכי בשיטת רבינו תם', קובץ המעיין, גיליון 215, תשרי תשע"ו
- אוצר פניני הב"ח, הוצ' מכון מתיקות התורה, בית שמש תשע"ט